

Vecāku maksājumi skolām starptautiskajā kontekstā

(Papildu materiāls *Korupcijas*°C 9. numurā publicētajam Indras Dedzes un Ievas Strodes rakstam *Vecāku maksājumi – piespiedu brīvprātīgais līdzfinansējums izglītībai*)

Jautājums par vecāku līdzdalības maksājumiem izglītībai ir aktuāls arī citās pasaules valstīs. Jau ANO 1948. gadā pieņemtā Vispārējā cilvēktiesību deklarācijas 26. pants nosaka:

*Katram cilvēkam ir tiesības uz izglītību. Izglītībai, vismaz pamata un vispārējai izglītībai, ir jābūt bezmaksas. Pamatizglītībai ir jābūt obligātai.*¹

ANO Bērnu tiesību deklarācijas 7. princips bez tam arī norāda, ka katram bērnam ir jābūt nodrošinātām vienlīdzīgām iespējām iegūt izglītību.² Tomēr ne visas valstis visos laikos kopš šo deklarāciju pieņemšanas ir spējušas nodrošināt saviem bērniem bezmaksas izglītību. Tā, piemēram, Kenijā bezmaksas izglītība tika ieviesta 1974. gadā, un pēc laika tā tika atcelta, tad atkal atjaunota 1978. gadā, pēc dažiem gadiem atkal atcelta un atjaunota 2003. gadā. Vienmēr, kad bezmaksas izglītība valstī tika ieviesta, pieauga to bērnu skaits, kas apmeklēja skolu. Līdzīgi notika arī citās Āfrikas un Āzijas valstīs. Tomēr bezmaksas izglītība, it īpaši jaunattīstības valstīs, ne vienmēr nodrošināja izglītībai atvēlēto līdzekļu racionālu izlietojumu un skolēnu vienlīdzīgas iespējas iegūt izglītību un radīja citus blakus efektus – naudas ievākšanu no vecākiem, skolotāju paviršu attieksmi pret darbu, vienlaikus spiežot skolēnus ņemt privātās stundas par maksu pie savas skolas skolotājiem.³

Austrumu un Centrāleiropas valstīs līdz 1990. gadu sākumam izglītības sistēma bija centralizēta, un izglītība tika nodrošināta bez maksas. Atjaunojoties nacionālajām valstīm, lielākā daļa no tām savā valsts pamatlikumā ietvēra bezmaksas izglītību kā normu. Tomēr nav īstas skaidrības, ko nozīmē šī bezmaksas izglītība. Ir vērojami „neoficiāli” vecāku maksājumi skolām, daļa valstu nodrošina tikai skolotāju algas, bet nerūpējas par skolu uzturēšanas izdevumiem. Tiek veidoti skolu fondi, kuru galvenais trūkums ir necaurspīdīgs līdzekļu izlietojums.⁴ Arī attīstītajās valstīs vecāki tiek lūgti palīdzēt skolai, apgādājot to ar kancelejas precēm un higiēnas piederumiem. Vecāki parasti neatsaka, taču vēlas būt pārliecināti, ka viņu sniegtā palīdzība nonāk skolā un tiek izlietota viņu bērnu vajadzībām.⁵

¹ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, ANO Ģenerālā Asambleja, 10.12.1948.
<http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm> Pēdējo reizi sk. 10.08.2009.

² Bērnu tiesību deklarācija, ANO Ģenerālā Asambleja, 20.11.1956.
<http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/berndekl.htm> Pēdējo reizi sk. 10.08.2009.

³ Bray, M. Governance and Free Education: Directions, Mechanisms, and Policy Tensions. *Prospects* (2007), Vol. XXXVII, No 1.

⁴ *Education for some more than others? A regional study on education in Central and Eastern Europe and Commonwealth of Independent States*, UNICEF, Geneva, Switzerland, 2007. 126.lpp.
http://www.unicef.org/media/files/Regional_Education_Study_-_pdf Pēdējo reizi sk. 11.08.2009.

⁵ Sarino, J. *Parents help teachers with class supplies*. *Tennessean*, Monday, 11.08.2008.

Starptautiskajā pētījumā „Vecāku maksājumi skolai”, ko atbalstīja Izglītības politikas centru tīkls un Atvērtās sabiedrības institūts, piedalījās septiņas valstis (Latvija, Slovākija, Moldova, Azerbaidžāna, Gruzija, Kazahstāna, Tadžikistāna), cenšoties noskaidrot vecāku neformālo maksājumu skolai apjomu un raksturu un salīdzināt iegūtos datus. 1. tabulā redzams, ka Latvijā vecāki līdzīgi kā Slovākijā iemaksā skolai vidēji 23 ASV dolārus mēnesī. Uzreiz jāatzīmē, ka Latvijā vecāki šajā summā ieskaitīja visus ar izglītību saistītos izdevumus, tādus kā transporta izmaksas un pusdienu nauda, kā arī citas iemaksas skolas vai klases fondā. Tas izskaidro lielās atšķirības skolotāju un skolu direktoru atbildēs. Tomēr visās pētījuma dalībvalstīs skolu direktoriem šķiet, ka vecāki maksā mazāk nekā paši vecāki tērē skolas vajadzībām.

1. tabula. Cik naudas tiek samaksāts papildu maksājumos par vienu bērnu mēnesī (vecāku, skolotāju un direktoru atbildēs)?

	Vecāki. (vidēji USD)	Skolotāji (vidēji USD)	Direktori (vidēji USD)
Azerbaidžāna	2,4	0,3	0,5
Gruzija	4,8	4,5	0,5
Kazahstāna	5,4	1,3	0,8
Latvija	23,4	0,6	0,2
Moldova	14,2	1,1	0,8
Slovākija	23,1	1,8	1,9
Tadžikistāna	1,7	1,5	0,3
Vidēji	7,14	1,5	0,73

Visās pētījumu dalībvalstīs, izņemot Moldovu, ap 90% vecāku uzticas savu bērnu skolotājiem, viņi uzskata, ka skolotāji pieņem lēmumus savu skolēnu interešu labā (sk. 2. tabulu), un ap 80% vecāku uzskata, ka skolēni iegūst kvalitatīvu izglītību neatkarīgi no veiktajām iemaksām (sk. 3. tabulu). Šādi vecāku apgalvojumi ļauj cerēt, ka skolotāji godprātīgi veic savu darbu un nodrošina saviem skolēniem vienlīdzīgas iespējas iegūt izglītību. Tomēr situācija Moldovā ir pretēja, kas liecina, ka skolēnu iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību ir apdraudētas.

2. tabula. Skolotāji pieņem lēmumus savu skolēnu interešu labā

Es ticu, ka mana bērna skolotājs pieņem lēmumus savu skolēnu interešu labā (vecāku atbildes)				
	Pilnīgi nepiekrītu	Nepiekrītu	Piekrītu	Pilnīgi piekrītu
Azerbaidžāna	1,5	9,5	79,5	9,4
Gruzija	3,4	4,4	64,4	27,1
Kazahstāna	4,2	5,5	65,9	23,8
Latvija	4,5	5,3	61,7	22,0
Moldova	17,3	54,1	13,9	2,0
Slovākija	3,1	4,7	45,0	46,6
Tadžikistāna	3,6	11,5	70,5	14,3
Vecāki kopā (svērtais vidējais)	4,3	11,7	62,9	19,4

3. tabula. Labas izglītības ieguve neatkarīgi no maksājumiem (starptautisks salīdzinājums)

Es ticu, ka mans bērns iegūs labu izglītību neatkarīgi no tā, vai es (mēs) veicu (-am) papildu maksājumus skolai (vecāku atbildes)				
	Pilnīgi nepiekrītu	Nepiekrītu	Piekrītu	Pilnīgi piekrītu
Azerbaidžāna	1,9	14,3	67,6	16,2
Gruzija	7,1	11,6	58,7	21,9
Kazahstāna	3,1	7,5	61,9	27,4
Latvija	3,3	4,2	59,5	27,0
Moldova	13,3	60,8	15,4	2,1
Slovākija	2,9	7,0	42,3	47,2
Tadžikistāna	2,0	17,1	64,1	16,7
Vecāki kopā svērtais vidējais)	3,8	16,0	57,0	22,0

Azerbaidžānā, Moldovā un Tadžikistānā vairāk kā 40% aptaujāto vecāku uzskata, ka skolēni no maznodrošinātām ģimenēm atrodas neizdevīgākā situācijā, jo vecāki nevar atļauties papildu maksājumus. Tajā pašā laikā daudz mazāks skolotāju (12 – 37%) un skolu direktoru (ap 20%) piekrīt šim apgalvojumam. Līdzīga rakstura atšķirība dažādo respondentu grupu atbildēs ir Slovākijā, Latvijā un Kazahstānā, bet tur kopumā to vecāku, skolotāju un direktoru skaits, kas uzskata, ka maznodrošināto ģimeņu bērni ir sliktākā situācijā, ir daudz mazāks nekā iepriekšminētajā valstu grupā. Gruzijā vecāki neatbildēja uz šo jautājumu, bet lielākā daļa skolotāju un skolu direktoru nedomā, ka maznodrošināto ģimeņu bērni ir sliktākā situācijā vecāku iemaksu dēļ (sk. 4. tabulu).

4. tabula. Skolēni no maznodrošinātajām ģimenēm

Skolēni no maznodrošinātajām ģimenēm atrodas neizdevīgā stāvoklī, jo viņu vecāki nevar atļauties veikt papildu maksājumus

	Pilnīgi nepiekrītu	Nepiekrītu	Piekrītu	Pilnīgi piekrītu
Azerbaidžāna (vecāki)	18,5	34,7	36,3	10,5
Azerbaidžāna (skolotāji)	33,4	29,5	27,5	9,6
Azerbaidžāna (direktori)	26	54	19	1
Gruzija (vecāki)	0	0	0	0
Gruzija (skolotāji)	63,1	32,1	4,1	0,3
Gruzija (direktori)	57	40	3	0
Kazahstāna (vecāki)	48,9	39,1	10,1	1,8
Kazahstāna (skolotāji)	66,2	29,3	3,8	0,4
Kazahstāna (direktori)	73,3	23,7	3	0
Latvija (vecāki)	33,7	38,2	17,2	4,8
Latvija (skolotāji)	62,4	25	7,8	1,5
Latvija (direktori)	66,7	28,3	3,3	1,7
Moldova (vecāki)	6,5	34,5	37,8	12,1
Moldova (skolotāji)	56,4	27,3	9,3	3,3

Moldova (direktori)	53,3	30	11,7	5
Slovākija (vecāki)	41,9	26,3	21,2	10,1
Slovākija (skolotāji)	71,1	16,5	7	4,6
Slovākija (direktori)	81,1	10,8	5,4	2,7
Tadžikistāna (vecāki)	19,2	38,2	36,7	5,8
Tadžikistāna (skolotāji)	34,5	35,4	26,1	3,8
Tadžikistāna (direktori)	41	36	20	2
Kopā vecāki (svērtais vidējais)	25,2	32,1	25,4	7,3
Kopā skolotāji (svērtais vidējais)	50,5	29,2	15,4	4,2
Kopā direktori (svērtais vidējais)	53	34,2	11,1	1,5

Lielākā daļa vecāku, skolotāju un direktoru Azerbaidžānā un Tadžikistānā uzskata, ka vecāku maksājumi grauj mācību procesu. Pārējās pētījuma dalībvalstīs, tajā skaitā Latvijā, šī situācija ir vērtēta neviennozīmīgi, - lielākā daļa respondentu uzskata, ka vecāku maksājumi netraucē mācību procesam, tomēr apmēram 20-40% vecāku, 15-35% skolotāju un 8-35% skolu direktoru norāda uz maksājumu graujošo ietekmi uz izglītības procesu (sk. 5. tabulu).

5. tabula. Vecāku maksājumi traucē/ grauj mācību procesu

	Pilnīgi nepiekrītu	Nepiekrītu	Piekrītu	Pilnīgi piekrītu
Azerbaidžāna (vecāki)	3,3	8,7	51	37
Azerbaidžāna (skolotāji)	12,5	11,3	38,6	37,5
Azerbaidžāna (direktori)	13	24,0	39	24
Gruzija (vecāki)	24,6	51,1	18,6	3,6
Gruzija (skolotāji)	43,9	39,1	11,3	3,4
Gruzija (direktori)	32	45,0	16	7
Kazahstāna (vecāki)	12,2	45	32,5	9,4
Kazahstāna (skolotāji)	35,6	29,5	26	7,8
Kazahstāna (direktori)	36,6	22,8	27,7	12,9
Latvija (vecāki)	12,2	43,7	27,8	7,2
Latvija (skolotāji)	24,2	38,7	22,2	9,1
Latvija (direktori)	18,3	43,3	28,3	6,7
Moldova (vecāki)	13,3	36,2	29,6	5,3
Moldova (skolotāji)	41,6	25,1	19,6	6,2
Moldova (direktori)	36,7	31,7	11,7	13,3
Slovākija (vecāki)	34,3	38	14,6	12,3
Slovākija (skolotāji)	61,7	17,6	14,5	5,1
Slovākija (direktori)	83,3	8,1	5,4	2,7
Tadžikistāna (vecāki)	14,3	27,5	45	13
Tadžikistāna (skolotāji)	20,8	24,6	41,8	12,5
Tadžikistāna (direktori)	17	25	46	12
Kopā vecāki (svērtais vidējais)	14,5	31,3	35,8	16,1
Kopā skolotāji (svērtais vidējais)	29,7	23,6	28,9	16,2
Kopā direktori (svērtais vidējais)	32,6	25,9	28	12,8

Runājot par vecāku motivāciju veikt maksājumu, kā viens no iemesliem tika minēta labākas izglītības nodrošināšana skolēniem. Lielākā daļa vecāku un skolotāju Gruzijā un Kazahstānā un lielākā daļa skolotāju Moldovā gan nepiekrīta apgalvojumam, ka vecāki veic iemaksas pārsvarā tādēļ, lai iegūtu saviem bērniem kvalitatīvāku izglītību. Pārējās valstīs gan vecāki, gan skolotāji uzskata, ka vecāki „dažreiz”, „bieži” vai „vienmēr” veic neformālos maksājumus apmaiņā pret kvalitatīvāku mācīšanu (sk. 6. tabulu).

6. tabula. Vecāku iemaksas apmaiņā pret kvalitatīvāku mācīšanu

Vecāki veic papildu maksājumu pārsvarā tādēļ, lai nodrošinātu saviem bērniem labāku izglītību	Nekad	Dažreiz	Bieži	Vienmēr
Azerbaidžāna (vecāki)	37,5	34,3	13,3	14,9
Azerbaidžāna (skolotāji)	46,7	30,8	5,2	17,2
Gruzija (vecāki)	79,6	12,6	3,6	2,4
Gruzija (skolotāji)	97,6	2,1	0,1	0
Kazahstāna (vecāki)	81,7	10,1	3,6	3,3
Kazahstāna (skolotāji)	83,8	8,4	4,6	2,4
Latvija (vecāki)	30,3	24	24,3	13,2
Latvija (skolotāji)	56,8	22,7	11,8	2,5
Moldova (vecāki)	29,1	30,5	22	7,2
Moldova (skolotāji)	80	7	2,4	1,6
Slovākija (vecāki)	21,6	29,8	30,4	17,2
Slovākija (skolotāji)	40,5	31,5	21,6	4,6
Tadžikistāna (vecāki)	30,9	23,5	18,8	26,7
Tadžikistāna (skolotāji)	39,5	17,1	20,4	22,8
Kopā vecāki (svērtais vidējais)	45,6	23,8	15,0	13,7
Kopā skolotāji (svērtais vidējais)	61,6	18,3	8,8	10,1

Lielākā daļa vecāku un skolotāju Azerbaidžānā, Gruzijā, Kazahstānā, Tadžikistānā un Latvijā neuzskata arī, ka vecāki veic iemaksas, lai skolēni saņemtu labākas atzīmes. Situācija Slovākijā un Moldovā nav tik viennozīmīga – 82% skolotāju Moldovā un 55% skolotāju Slovākijā noliedz, ka vecāki maksā par labākām atzīmēm, bet tikai 37% vecāku Moldovā un 45% vecāku Slovākijā apgalvo to pašu (sk. 7. tabulu). Šis ir piemērs tam, ka vecāku iemaksas var saturēt koruptīvus elementus un kavēt skolēnu vienlīdzīgas iespējas iegūt izglītību. Situācija Moldovā un Slovākijā atbilstošo valstu institūcijām būtu jāpēta dziļāk. Tālāk šajā rakstā detalizētāk tiek vērtēta skolu finansēšanas sistēma un vecāku neformālie maksājumi Latvijā.

7. tabula. Vecāku iemaksas apmaiņā pret labākām atzīmēm

Vecāki veic papildu maksājumu pārsvarā tādēļ, lai viņu bērni saņemtu labākas atzīmes	Nekad	Dažreiz	Bieži	Vienmēr
Azerbaidžāna (vecāki)	58,3	33,0	6,1	2,7
Azerbaidžāna (skolotāji)	66,0	23,9	3,7	6,3
Gruzija (vecāki)	85	10,3	2,1	0,9

Gruzija (skolotāji)	96,4	2,6	0,3	0
Kazahstāna (vecāki)	89,4	5,0	2,3	1,4
Kazahstāna (skolotāji)	96,7	2,2	0,3	0,3
Latvija (vecāki)	64,3	20	7,2	1
Latvija (skolotāji)	78,6	13,9	1,5	0
Moldova (vecāki)	36,7	28,5	16,9	6,5
Moldova (skolotāji)	82,1	6,2	3,1	1,3
Slovākija (vecāki)	45	32	15	6,2
Slovākija (skolotāji)	55,1	29,5	11,5	2,9
Tadžikistāna (vecāki)	69,9	13,6	9,8	6,6
Tadžikistāna (skolotāji)	81,1	11,9	3,2	3,7
Kopā vecāki (svērtais vidējais)	66,3	20,0	8,0	3,8
Kopā skolotāji (svērtais vidējais)	79,5	13,5	3,1	2,9